

«ТРЕБА МАТИ ВІДВАГУ ЗНАТИ ПРАВДУ», або «Лист творчої молоді м. Дніпропетровська» і навколо нього

Цьогорічний серпень – ювілейний. Виповнилося 50-річчя появи цього несподіваного документу зі степового козацького краю за доби брежньєвщини. Такі ж численні протестні голоси київської та львівської творчої інтелігенції тогочасся наразі досконало документально вивчені, проаналізовані й оприлюднені з конкретними акцентами на іменах їхніх мужніх дійових осіб, котрі справедливо й доброту вплетені до хронік легендарного українського спротиву. Спротиву, як провісників чи, точніше, носіїв волелюбності руху Шістдесятництва. То цей, периферійний одчайдушний крик патріотичної Дніпропетровщини, так і залишається в плутаних вузлах припущень, здогадок, умовностей, нісенітниць і непорозумінь. А то й відверто вигаданої «правди». Жоден із дніпропетровських та інших поширювачів історії появи «Листа» не ознайомлювався з 8-ма томами кримінальної справи № 57 за звинуваченням Сокульського І. Г. та інших в наклепах на радянську дійсність. І тому, як правило, присутня поверховість необґрунтованих суджень. І тиражується винятково з традиційною героїзацією тих осіб страдників (вони й справді є страдниками). Тут хіба не доречно згадати слова Пантелеймона Куліша: «Історію змінити не можливо, треба мати відвагу знати правду».

Отже не ювілейні роздуми. І не зведення чиїхось порахунків, як може видатися любителям історичного лег'копису. Хочеться застерегти читачів, що тут доведеться посилатися і на декотрі ситуативні задокументовані факти з мого особистого життя та журналістського архіву, що мають значення для розкриття появи «Листа» й подій навколо нього. Тому прошу поставитися до цього з розумінням і не вважати автора схильним до особистого піару чи спроби де героїзувати мужню подію чи котрихось осіб.

Акценти і барикади

У гнітючій атмосфері тріумфуючої шовіністичної розбудови радянської країни з радянською людиною на Дніпропетровщині, індустріальному серці України, як звеличували цей край комуністичні верховоди, поява нового твору прижиттєвого класика української літератури з несприйнятною навіть назвою «Собор», стала очевидною ідеологічним «коловоротом».

Як починалася антисоборна епопея? На кущових зборах активу області при обговоренні рішень квітневого пленуму ЦК КПРС (1968 р.), де я був присутній як молодший літпрацівник відділу науки, культури і шкіл обласної партійної газети, не україномовний завідувач відділу агітації і пропаганди обкому КПУ Іван Васильєв озвучував партійцям потрібний «квітневий» акцент:

«Роман «Собор» – это такой коловорот во- круг которого группируется все идейно-вредное, враждебное нашей действительности...»

Як групуються такі сили обкомівський ідеолог проілюстрував аудиторії на єдиному прикладі. В газеті «Зоря» працює молодий комуніст Михайло Скорик. Він не тільки підтри-

мує «антисоветский роман», а й організував підпільний «кружок» творчої молоді «в его поддержку». Зала загула, мовляв, а куди ж дивиться наш обком? Зреагували оперативно: звільнили з редакції, на партбюро і закритих партзборах розглянули персональну справу «молодого комуніста».

Завідувач відділу інформації Олександр Кириленко в такий спосіб надихав партійців:

«Зараз з виданням роману «Собор» Гончара стався вибух і барикади чіткіше визначились. Ми, комуністи «Зорі», повинні це особливо пам'ятати. В цій ситуації виявилися позиції всіх нас. Скорик виявив себе, коли зробив на літучці випад проти робітника Діхтяренка, який осмілювався критикувати Гончара¹. Участь його в організації «клубу творчої молоді» і дружба з певним колом людей щебільше підсилює цю думку...»².

Михайло Скорик

¹ Діхтяренко Г. Я бачу життя не таким. Мої враження про новий роман Гончара «Собор» // Зоря. – 6 квітня 1968. – № 68. – С. 2.

² Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДНО), ф. 109, оп. 1, спр. 1188. Протоколи партійних зборів і засідань первичної партійної організації редакції обласної газети «Зоря». Персональне дело М.Т. Скорика: закрытое заседание, протокол № 9 от 13 мая 1968 г.

Про «дружбу з певним колом людей» зазначав і заступник редактора, секретар партбюро Олександр Зобенко:

«...Працюючи у відділі культури, Скорик М.Т. надзвичайно швидко познайомився з творчою молоддю, зближаючись в основному з тими, хто проявляв націоналістичні настрої. Зокрема, він подружив з Іваном Сокульським, якого теж було виключено з Дніпропетровського університету за націоналістичну пропаганду»³.

Чому акцентується саме на «теж» було виключено «за націоналістичну пропаганду», розглянемо нижче. Інші комуністи список цей розширили, наприклад, як Петро Потапенко:

«...Сумнівні його знайомства – навіч: Сокульський, Завгородній, Заремба, Чхан»⁴.

Власкор газети «Сільські вісті» у Дніпропетровській області Д. Вороньков розгорнув власні здогадки до світового масштабу:

«До зборів я не знав суті всієї цієї справи. Тепер же, коли я побачив, як реагує Скорик, я бачу – це переконана людина. Я не знаю, як вона формувалася, але він – не наш. Це ті, що не знають, як добувалася радянська влада, а на слово вірять будь-якому галасливому націоналісту, базикають про демократію. Але чию? Не думають, а язиками плещуть. Саме таких легковажних дільців і вербують націоналісти». (В цей час Скорик демонстративно кладе партійний квиток на стіл президії)⁵.

А нікого й не цікавила суть справи. Потрібно було вичистити (і негайно!) того, хто виступив на захист Гончара і самого роману. Це ж лінія партії, організована і контрольована обкомом за особистою участю першого секретаря Олексія Ватченка. Хто посмів іти проти лінії партії? Значить – «він не наш»⁶. А таким «завербованим» – одна дорога:

«Як політично незрілого, схильного до проявів буржуазної ідеології, зокрема українського націоналізму, Скорика Михайла Тихоновича з рядів КППС виключити»⁷.

Такою ідеологічно «зашнурованою» створювалася антисоборна істерія не лише в обкомівській газеті «Зоря», а по всіх усюдах області. Та ж «Зоря» організувала й видрукувала 6, 7, 10, 14 квітня брутальні «підвали» відгуків – «читачі про книги»⁸. Картали роман і інші місцеві видання: «Днепровская правда», «Прапор юності», районні та міські органи преси. Хто з дніпропетровських інтелігентів узяв не ту ноту в поцінуванні Гончарового твору, навіть, не усвідомлено, втрапляли в репресивні жорна переслідувань. «Лист» справді з'явився як реакція молодих патріотів українського слова на ту дніпропетровську кампанію публічного обплывування щойно оприлюдненого книжкового варіанту твору Олеса Гончара.

Романтика патріотизму

Хто ж ті молоді патріоти українського слова, котрі своєю свідомістю передували появі «Листа»? Згадувані вище прізвища – Іван Сокульський, Олександр Завгородній, Михайло Чхан (україномовні місцеві поети), Володимир Заремба – журналіст обласного радіо, а до цього працював у молодіжній газеті «Прапор юності». А ще Олександр Кузьменко з родиною, Микола та Богдан Кульчинські, Гаврило Прокопенко також були «схильними до проявів». «Мічений» кадебістами Іван Сокульський – поет-початківець, найпомітніший з-поміж них, як тепер кажуть, громадською активністю. Починав писати вірші російською й друкувався в Синельниківській районній газеті⁹ ще школярем. Після школи поїхав на Львівщину, де працював на шахті. «Відвідував літературне об'єднання при райгазеті «Забузька правда».

³ ДАДнО, ф. 109, оп. 1, спр. 1188. Протоколи партійних зборів і засідань первичної партійної організації редакції обласної газети «Зоря». Персональне дело М.Т. Скорика: закрытое заседание, протокол № 9 от 13 мая 1968 г.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

⁶ Скорик М. Весна. Хроніка українського спротиву // Повний текст протоколу № 9 закритих партзборів від 13 травня 1968 р. – К.: Український пріоритет. – 2012. – С. 169-176.

⁷ Там само.

⁸ Для прикладу: Діхтяренко Г. «Я бачу життя не таким...»; Мороз І. «Собор, революція та ідейність»; Власенко І. «Інтернаціональне і національне в літературі»; Патока Г. «З позицій педагога» та ін.

⁹ Сокульський І. Сегодня праздник, юность, твой // Вперед до комунізму. – № 77. – 1958. – 29 червня. – С. 3.

Іван Сокульський

ганно говорила українською літературною мовою і нею писала...»¹⁰

Під впливом творчого середовища перейшов на українську. Два роки навчання на філологічному факультеті Львівського університету ім. Франка, куди він вступив 1962 р. (три попередні спроби виявилися невдалими), розбудили українськість щирої душі:

«Після закінчення першого курсу я поїхав на практику в Карпати – в Криворівню, освячену Франком і Коцюбинським. Перебування в Криворівні на мене дуже вплинуло: українські народні звичаї, обряди, які побутували серед місцевого населення... Я відчув як багато обдарований наш український народ.»¹¹

На березневому вшануванні 1964 р. у Львівському університеті ім. І. Франка 150-річчя Тараса Шевченка, за його протокольними свідченнями, читав свої вірші й захищав студентську курсову роботу «Засоби сатири Т. Шевченка». Захоплюється не друкованою поезією молодих: Ліни Костенко, Івана Драча, Миколи Вінграновського, Василя Симоненка, публіцистикою Івана Дзюби, Євгена Сверстюка, Леся Танюка, Алли Горської, що поширювалася в переписах. Така львівська атмосфера любові до рідних джерел наснажує його невідомою доти патріотичною романтикою.

Щоправда, після переведення на третій курс Дніпропетровського держуніверситету якраз за патріотичну романтику Сокульського, студента 4-го курсу історико-філологічного факультету, у травні 1966 року комсомольські збори курсу виключили з комсомолу за «негідну поведінку та

націоналістичні прояви». Збори в своєму рішенні «попросили» (!) деканат факультету та ректорат університету «виключити з університету й передати справу на нього слідчим органам...»¹².

Саме таким було «прохання». Цей «студентський» присуд спонукував його, ображеного за нечувану несправедливість, протестувати. Як пояснити самому собі, що не можна вільно розмовляти і вчитися українською мовою, цікавитися історією козаччини й писати про це? Чому немає в обласному центрі дитячих садків, шкіл і вузів із навчанням рідною мовою? Чому поетів, які пишуть українською не тільки не друкують, але й усіляко затискують? Чому українська мова на козацьких теренах на дуже низькому культурному рівні, що суржик є звичайним явищем і нікого не обурює? Таких чому в нього більшало й більшало, а відповіді знайти було ніде. Цілком закономірно, що тема русифікації ставала провідною в його духовному становленні не без допомоги непохитного патріота Михайла Чхана. Фронтовика. Члена спілки письменників України. Талановитий поет, інженер-металург, що уособлював у Дніпропетровську вихователя молодих письменницьких лав із українською спрямованістю в творчості й житті.

«Вражала його довірлива відвертість у судженнях та обізнаність в історії Козаччини. Відчувалося, що в ньому палахкотить благородний вогонь українського патріота, знайомого з самвидавівськими творами українського письменства та багатьма київськими літературними персоналіями. Я не знаю когось іншого з дніпропетровських літераторів, окрім Михайла Чхана, хто б так, не боячись, у голос тоді захищав роман Олеся Гончара «Собор». При мені відбувалася його суперечка з Інною Барвінок¹³ проти анти-соборного критиканства роману на сторінках

Михайло Чхан

¹⁰ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П-24 613, т. 1, арк. 60-62.

¹¹ Там само, арк. 64.

¹² Там само, т. 2, арк. 137.

¹³ Барвінок Інна Григорівна – завідувачка відділу культури, науки і шкіл газети «Зоря», активна учасниця і виконавець проведення дискредитації «Собору».

«Зорі». Михайла слід назвати апостолом українського патріотизму на літературних теренах Дніпропетровщини. Й ті перші паростки любові до українського слова в творчості багатьох молодих ішли від нього. Наприклад, поетеса Наталка Нікуліна з російськомовної родини журналіста газети «Зоря» Петра Нікуліна писала українською. Він вів за собою і поета Віктора Коржа до патріотичних висот. Слова про його схильність до націоналізму від завідувачки відділу культури свідчили для мене хіба що про небажаність появи його віршів на шпальтах газети...»¹⁴.

У пошуках праці Сокульський поїде до Кривого Рогу, наївно сподіваючись, що подальше від обласного центру зможе реалізувати свої творчі задуми. Поталанило. У жовтні 1966 р. влаштувався молодшим літературним працівником промислово-транспортного відділу міської газети «Червоний гірник». Відвідує міське літоб'єднання, де читає свої вірші. Хтось із літстудійців доносить до газети, що прочитаний там твір «Воли» – націоналістичний. І вже 15 грудня його звільнено з редакції «за непридатність» (ст. 47, пункт «В» Кодексу законів про працю), як записано в характеристиці, підписаній редактором О. Пасічником¹⁵.

І знову Царичанка, Дніпропетровськ. Нарешті, вдалося посісти посаду редактора при обласній науковій бібліотеці, де відпрацював понад рік – до березня 1968 р. Активний член літературного об'єднання при обласному відділенні Спілки письменників. За патріотичні висловлювання, виголошені на студії, неодноразово викликався до УКДБ для «профілактики», тобто для спецслужби по боротьбі з «ідеологічними диверсіями» був потрібним «об'єктом». Сокульський справді дружив і з Михайлом Чханом, Володимиром Зарембою, Олександром Кузьменком, Миколою Кульчинським, Олександром Завгороднім-студентом. Тойбо Володимир Заремба, випускник журфаку Львівського університету ім. І. Франка, родом із повстанської Рівненщини. Як професійний журналіст, тримався само-

достатньо й патріотично. Цього не терпіла компартійна влада й усіляко виживала його з журналістики. До речі, згадуваний О. Кириленко казав:

«...Я повинен розповісти про реакування на мій відгук на «Собор» у «Прапорі юності»¹⁶. На другий же день Заремба саркастично вітав мене з статтею: «Вітаю, ви наклали таку купу... на Гончара». Це той же самий Заремба, з яким дружив Скорик»¹⁷.

Володимир Заремба

Особлива роль патріотичного Олександра Кузьменка, водія автобази, котрий захоплювався спадщиною Кобзаря, мав унікальну Шевченкіану. В його приватному будинку збиралися патріотична молодь. А він свого часу відсидів «десятку», як член молодіжного проводу ОУН.

Споріднені душі

З Іваном Сокульським мені довелося познайомитися в обласній бібліотеці напередодні антисоборної кампанії. Відкритий, щирий, довірливий, балакучий (трохи позер, як мені видавалося), але відвертий у спілкуванні патріот – таке перше враження. Він тоді, турбувався, що руйнується історична пам'ятка архітектури, будинок Івана Труби. Господар його, колись інженер Катеринославської залізниці, кореспондував до журналу «Рідний край», який видавала Ольга Косач, мати Лесі Українки. У цьому будинку свого часу перебували Марко Кропивницький, Микола Садовський, Панас Саксаганський та інші наші класики. Ми з ним пішли за тією адресою по вул. Кавалерійській, поцікавилися ситуацією в Олені Петрівні Серафимової, котра домагалася зберегти пам'ятку, побачили руйнацію. З'явиться й моя публікація «Архітектурна пам'ятка під загрозою»¹⁸.

«Коментар» на ту статтю при розгляді моєї персональної справи озвучив завідувач відділу листів Яків Новак:

¹⁴ Скорик М. Весна. Хроніка українського спротиву // Собор і собороносці. – К.: Український пріоритет, 2012. – С. 157.

¹⁵ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П-24 613, т. 1, арк. 41.

¹⁶ Кириленко О. Не собори – люди // Прапор юності. – 1968. – 7 травня. – № 53. – С. 3.

¹⁷ ДАДнО, ф. 109, оп. 1, спр. 1188.

¹⁸ Скорик М. Архітектурна пам'ятка під загрозою // Зоря. – № 42. – 1968. 28 лютого. – С. 3.

«...Дивіться, як зразу побігли до Скорика люди, націоналістично настроєні. Згадайте, який резонанс викликала його перша стаття про захист старовинного будинку. Таке захоплення не виховує молодь. Ми невміло виховуємо молодих журналістів...»¹⁹.

Тоді ж після публікації ми з Іваном часто зустрічалися. У кримінальній справі читаємо:

«Із Михайлом Скориком я познайомився в редакції газети «Зоря»... Я систематично заходив у відділ культури названої газети й заносив для друку матеріали із бібліотеки, в якій працював на посаді редактора, а також свої вірші... Пам'ятаю, при першій зустрічі із Скориком кинулося ввічі те, що він бездоганно володіє українською мовою, що глибоко розуміє поезію і ці його риси мені сподобалися...»²⁰.

Річ у тім, що мені довелося полишити благословенну бориспільську районну газету, бо дружина-однокурсниця по закінченні одержала направлення до рідного їй Дніпропетровська, будучи вагітною. Так і став мешканцем міста металургів і тимчасово працювати в «Зорі». Наявна в нас і в нього самвидавівська література, привезена з Києва та Львова, активно пішла в «читання». Від нього дізнався про створювані перешкоди з працевлаштуванням після виключення з університету й намір щодо поновлення навчання. А я – свою історію із виключенням, що також сталася у 1966 році. І тут варто згадати вище сказане О. Зобенком хитро мудре «теж» і «за націоналістичну пропаганду».

Під загадковим «теж» у редакції дізналися (звісно від УКДБ), що Скорика також виключали з Шевченкового університету «за поведінку негідну радянського студента»²¹. Ми, студентарники ідеологічного факультету, піднялися в 1965 р. на захист звільненого за «політичну демагогію з національного питання» викладача-улюбленця Матвія Шестопаля. В офіційній «Заяві» до керівництва університету й міністерства записали, коли його буде звільнено, то всі, хто нижче підписалися залишать університет. Таких виявилось 67 зі 125. Тих, хто не відмовився від підпису, переводили на заочну форму навчання чи виключали.

І раптом заочна кара – виключили, коли я більше року працював у штаті бориспільської

райгазети й носив партквитка в кишені. Довелося практикуватися в написанні відкритих листів-скарг до ректорату, міністерства, ЦК КПУ: члену КПРС заборонено здобувати освіту! Ось таку партійну оцінку мені, заочнику, ставив міністр Ю. Даденков у листі № 15-01/280 від 16 березня 1967 р. до відділу науки і культури ЦК КПУ:

«Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР розглянуло лист т. Скорика М.Т. в справі поновлення його в складі студентів заочного відділення факультету журналістики Київського державного університету.

Повідомляємо, що т. Скорик М.Т., навчаючись на стаціонарі факультету журналістики, був одним із організаторів нездорових демагогічних виступів серед студентської молоді, організатором горезвісного «меморандуму» студентів партійному комітету з вимогою поновлення на роботі в університеті доц. Шестопаля, також обвинуваченого в політичній демагогії з національного питання.

Скорик М.Т. був з тих студентів, на яких мала вплив група вороже настроєної інтелігенції, що діяла в свій час в Києві. Його виступи на зборах перед студентами, розмови в гуртожитку і т.д. були часто безідейними, такими, що не мають нічого спільного з партійністю, із званням радянського журналіста. Свої погляди Скорик М.Т. проповідував і в своїх віршах та інших виступах...

¹⁹ ДАДнО, ф. 109, оп. 1, спр. 1188.

²⁰ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П – 24613, т. 1, арк. 140.

²¹ Наказ № 330 від 20 червня 1966 р. //Архівна довідка № 286 від 19 липня 1976 р., бланк № 122820.

26 травня 1966 р. партійно-комсомольські збори факультету, обговорюючи матеріали Верховного суду, Прокуратури і Комітету державної безпеки УРСР про шкідницьку діяльність групи націоналістично настроєної інтелігенції, одногосно зажадали виключення з університету студентів Скорика М.Т., Парфенюка А.Д., Мицика В.Ф. та Васильчука С.К. з тієї причини, що вони за своїм ідейним переконанням, із своїм помилковим поглядом на національне питання не гідні працювати в нашій партійній – радянській пресі...»²²

Попри міністерський «вирок» (після позитивної характеристики парторганізації редакції газети «Трудова слава»), якимось чином подіяло – поновили на 6 курсі...

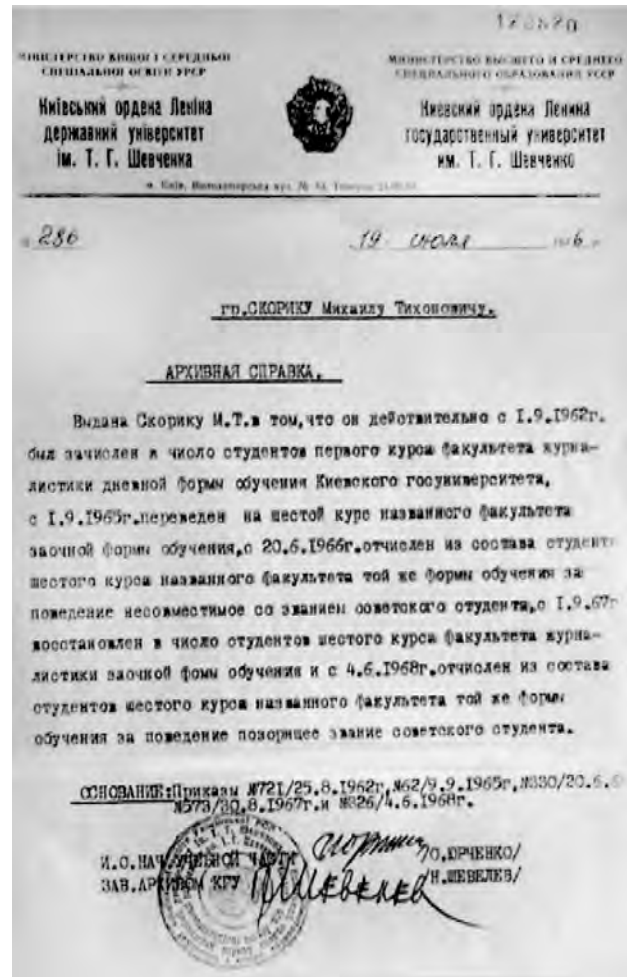
Проте в «Зорі» партгвинтики на чолі з Зобенком звинуватили в приховуванні того виключення. Це був як найголовніший аргумент, хоч знали, що в «Зорю» приходив мені і виклик на дипломний захист на червень. То ж ми з дружиною й подалися після партійної екзекуції за «Собор» на горду свято київську невідомість. Написану на власних творчих матеріалах дипломну працю захистити не вдалося:

«Бюро Кировского райкома КП Украины г. Днепропетровска рассмотрело персональное дело члена КПСС тов. Скорыка М.Т. При этом установлено, что при приеме его на временную работу в редакцию областной газеты «Зоря» скрыл, что исключался с Киевского университета, за поведение, «несовместимое со званием советского студента», выразившееся в поддержке им националистически настроенного преподавателя Шестопала. Вскоре он в редакции «Зоря» проявил политическую незрелость, склонность к проявлению буржуазной идеологии и в частности – национализма. Работая в отделе культуры редакции, он быстро сошелся с творческой молодежью, проявляющей националистические настроения, – Иваном Сокульским, исключенными с Днепропетровского госуниверситета, Олесем Завгородным, Михайлом Чханом и др.

В редакции на «летучке» Скорык допустил резкие выражения в адрес рабочего, выступившего со статьей, критикующей идейно-порочный роман Олеса Гончара «Собор».

На партийном собрании при обсуждении его персонального дела он категорически отказался отвечать на вопросы и демонстративно положил партийный билет на стол президиума собрания.

Бюро райкома КП Украины за все это исключило его из членов КПСС. Имея ввиду, что Скорык М.Т. является студентом заочником Вашего университета, настоящим письмом сообщая Вам для соответствующего реагирования»²³. Відповідний наказ ректора І.Т. Швеця «ощасливив» виключенням студента 6 курсу заочної форми навчання за «поведение, позорящее звание советского студента»²⁴. То ж довелося з бориспільською тимчасовою пропискою шукати в Києві духовного прихистку й чекати народження нашої донечки в калиновому при київському селі Гнідині.

²² Центральний державний архів громадських організацій України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 41, спр. 365, арк. 161-162.

²³ ДАДнО, ф. 71, оп. 29, спр. 594, арк. 65.

²⁴ Наказ № 326 від 4 червня 1968 р. // Архівна довідка № 286 від 19 липня 1976 р., бланк № 122820.

Як виникав «Лист»

Наведені вище факти з особистого життя кожного з нас особливо цінні й важливі. Спорідненість наших романтичних життєвих ідеалів, настроїв і прагнень, патріотичність, стійкість перед штучними труднощами, переконаність у власній правоті зближувала нас і в подальших «гарячих» дніпропетровських подіях. Без них, на моє переконання, неможливо зрозуміти й оцінювати появу і вагу протестного «Листа». Скажу відверто, мені не хотілося торкатися цієї дратівливої патріотичної теми: давнього резонансного документу – «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська». І не тільки тому, що до написання його мав особисту причетність у ті далекі роки погрому «Собору» та й патріотичної української інтелігенції. Бо неодмінно виникає запитання, на яке слід відповісти: «А чому не сидів разом із Сокульським на зоні?»

У своїй книзі «Зима»²⁵ я вже висловлювався щодо цього, проте деякі балакучі патріоти звинуватили мене, автора, в «дегероїзації» тієї події. Отож сувора документальна «проза» з посиланнями на протоколи допитів, постанови слідчих, матеріали явок із повинною, доповнення до них, спогади та інші «сторінки» дніпропетровської кримінальної справи № 57 за звинуваченням І. Сокульського, М. Кульчинського, В. Савченка, з якою вдалося ознайомитися за Незалежності.

На допитах слідчим із дніпропетровського УКДБ я говорив правду: не заперечував протокольних свідчень Івана Сокульського, що влітку 1968 року ми з ним випадково зустрілися. коло університету в Києві. Того літа він приїжджав до столиці зі своїм особистим листом на кілька сторінок до секретаря ЦК КПУ Ф. Овчаренка щодо поновлення в університеті:

«В. Заремба мені розповів, що він їздив в Київ в ЦК КП України, де нібито його визнали невинним. Це побудило мене написати листа в ЦК КП України про себе...»²⁶.

У київському парку імені Шевченка ми детально обговорювали його наміри захистити себе в партійних органах. Так як мені був достеменно знайомий «почерк» компартійних відписок чи «відмашок» і реагувань на звертання в таких непростих політизованих справах, то мені було що порадити. Ми дійшли згоди, що влада

звернула б увагу на таку скаргу лише за умови, коли пов'язати розправу за його патріотизм із загальною ситуацією, що панувала в Дніпропетровську. Показати тотальну русифікацію, переслідування молодих і чомусь тільки україномовних поетів, поодиноких свідомих інтелігентів, які підтримали «Собор» і за це поплавилися, замовчування та знищення історичної козацької минувшини, інші антиукраїнські прояви місцевої компартійщини. Домовилися, що перепису особистого листа у визначеному нами контексті подій і явищ в області.

Іван тоді обіцяв «дозбирати» й повідомити мені ще якісь конкретні, «свіжіші» факти з дніпропетровського регіону. Так і народився в роздумах майбутній документ. Весь мій особистий ідеологічний «арсенал», який я вже здобув у стосунках зі владою, набутий від читання самвидавських листів і в ЦК КПУ. І в «Перець», участь у поширенні Сверстюкового «Собору у риштованні», Дзюбиного «Інтернаціоналізм чи русифікація», стимулював до написання документу про всілякі партійні «шабаші» в Придніпров'ї. Народжувався новий варіант «Листа» на 2-му поверсі електропідстанції Київської кіностудії імені Довженка, де заробляв на проживання черговим електриком. Писав під час чергування у нічні зміни червоним чорнилом. У графіки надходження електроенергії записи робилися ручкою.

Тоді ж, наприкінці серпня, мені доведеться друкувати і чистовик «Листа» на своїй портативній друкарській машинці, придбаній під час роботи ще в бориспільській районній газеті «Трудова слава». Ми також домовилися, що продаю Іванові цю друкарську машинку за 80 рублів, бо скрута матеріальна була неймовірною. Дружина зі щойно народженою донечкою тулилася в наймах у при київській гнідинській дореволюційній хаті.

За наступної зустрічі з Іваном на київському залізничному вокзалі він візьме з камери схову «друкарку», як продану йому, за переданим мною жетоном. Я попередив, що в коробці машинки знаходяться віддруковані (готові) тексти, під якими мають стояти прізвища конкретних патріотично налаштованих людей з Дніпропетровська. Запропонував поставити й наші, щоб документ не був анонімним. Так засвідчено в протоколі:

²⁵ Скорик М. Зима. «Лист», що не підняв з колін // Правда Ярославичів. – К., 2000. – С. 78-93.

²⁶ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П – 24613, т. 1, арк. 69.

«Як я їхав додому, то Скорик дав мені печатну машинку і в ній біля 9 екземплярів «Листа творчої молоді», які я, приїхавши в Дніпропетровськ, розіслав в редакції обласних газет, на телебачення, радіо, в якийсь райком партії, здається, в Кіровський...»²⁷.

Як виявилось, прізвищами підписати не вишло. Документ адресувався Щербицькому В.В. (Рада міністрів), Овчаренку Ф.Д. (ЦК КПУ), Павличку Д.В. (Спілка письменників) та українському народові. Хочу наголосити, що ніхто з дніпропетровських наших знайомих чи друзів не могли внести якісь доповнення чи правки. Так ми потайки й тишилися, що зуміли сказати конкретну правду щодо Гончарового «Собору». І русифікації.

Той період шістдесятництва був характерний потужнішими листами української інтелігенції до партійних органів Києва та Москви. Але наш – перший і єдиний із захваленого промислового регіону, «батьківщини» Леоніда Брежнєва – генерального секретаря ЦК КПРС! Партійна номенклатура в особі першого секре-

таря Олексія Ватченка сприйняла «Лист», мов зрадницький замах на честь і гідність славного робітничого класу Придніпров'я.

«Лист» на «свободі»

Десь на початку 1969 року текст «Листа» прозвучав на радіо «Свобода». Органи держбезпеки заметушилися, аби знайти ту творчу молодь м. Дніпропетровська, що фігурувала в анонімному документі. Думаю, що їм це було не складно, бо патріотичних людей у місті можна було порахувати на пальцях рук. Взятися за найактивніших. Так Іван і став першим «суб'єктом» уваги з боку УКДБ. 16 червня 1969 року заступник прокурора області старший радник юстиції Тихін Жупинський порушив кримінальну справу за ст.187-1 КК УРСР: «Поширювання завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад». І матроса касира теплоходу «Володимир Сосюра» Дніпропетровського річпорту Сокульського взято під варту. Проведено два обшуки у квартирі та господарських приміщеннях за місцем проживання, щоб знайти «Лист» і друкарську машинку.

Старший слідчий Дніпропетровської міськпрокуратури Іван Живодер, залучений до розслідування, проводив повторний обшук і розслідування. Як свідчать матеріали справи, спершу Сокульський намагався триматися гідно й нікого зі своїх однодумців не називати: «З «Листом творчої молоді м. Дніпропетровська» не був знайомий, а отже, не писав його. До пам'ятника Шевченка 9 березня і 22 травня ходив і буду ходити, незважаючи на зборища в цей день націоналістичних організацій. Щодо моїх переконань, то вони повністю відповідають моральному кодексу будівника комунізму...»²⁸.

І на першому допиті Іван висунув клопотання про ведення слідства українською мовою. Мені вдалося розшукати в Дніпропетровську 76-річного Івана Живодера, що має тепер прізвище Дружинін (приватний адвокат), і поспілкуватися з ним про ту резонансну кримінальну справу (диктофонний запис зроблено з його дозволу 2011 року): «...Коли Сокульський відмовився давати свідчення російською мовою, то управління держбезпеки потратило у безвихідь. Жоден їхній працівник не володів усною україн-

²⁷ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П – 24613, т. 1, арк. 73.

²⁸ Там само, арк. 46.

ською мовою, не кажучи вже про написання протоколу допиту. Генерал Мажара звернувся до КДБ УРСР, а там теж не було кого направити у тривале відрядження до Дніпропетровська. Порадили звернутися до Львівського, проте їй ті не допомогли. Почали шукати в органах прокуратури області й виявилось, що начебто я один володію усною і письмовою українською мовою...»²⁹.

Після майже місячного щоденного спілкування цього україномовного слідчого з обвинуваченим, Сокульський повірив, що чесне розкаювання в так званому скоєнні злочину через свої ідеологічні помилки його врятує. Погодився свідчити російською. І пішов на «контакт» не лише у явках із повинною:

«Искренне раскаиваюсь в тех неблагоприятных поступках, которые привели меня к преступлению, и обещаю, что впредь со мной такого никогда не случится. Очень сожалею, что читал и давал читать некоторым своим знакомым те грязные, как сей час сужу, материалы, которые мне дали Скорык и Разумный...»³⁰ Те материалы, как теперь я сужу, содержали в себе ложные, клеветнические измышления о нашей советской действительности. Искренне раскаиваюсь, что марался теми материалами – они оказали плохое влияние на мои убеждения, что не могло не отразиться на многих моих недостойных поступках...»³¹.

Як переконаємося, підступні «бесіди без протоколу» застали Івана зненацька. Його наївна довірливість і щирість, ілюзорна добросовісність і простодушне патріотичне хизування виявилися лиховісними для нього самого та багатьох його однодумців, яких долучило до справи УКДБ.

І от 20 серпня 1969 року в Дарницю, на вул. Бориспільську, 26-а, кв. 14, де мав ліжко-місце у колишньому німецькому бараці, о 7-й годині ранку приїдуть із обшуком прокурорський слідчий Живодер, оперуповноважені Гуслистий та Павленко з Дніпропетровського та Київського УКДБ. Понад 4 години вони в три пари рук шукатимуть «Листа». На моє щастя, не знайшли. Він був у бориспільських друзів, знайомих мені

по роботі в районній газеті. Вилучили все, що було з самвидаву (чималий перелік є в протоколі обшуку), а також паспорт, військовий квиток, посвідчення та адресну записну книжку. Зробили ще й обшук без ордеру (назвали його оглядом) мого робочого місця в «Укрголовбудматеріалах», звернувши особливу увагу на копіювальний папір, що десятками аркушів лежав у моєму столі. Цієї днини зробили ще два обшуки у нашому дніпропетровському бабусиному помешканні та в будинку матері дружини в м. Синельниковому. «Листа» не виявили.

А ввечері, як підозрюваного, повезли до Дніпропетровська. Під час допитів, які проводив капітан УКДБ Михайло Шконда за присутності старшого помічника прокурора області Марка Бедрика, очних ставок із Іваном Сокульським і Олександром Кузьменком (привозив до Києва «Листа» адресатам), слідчі часом так професійно заганяли у глухий кут, що викручуватися вдавалося дедалі важче. Хоч би як не заперечував свою участь у написанні «Листа», підловили на фактах по антисоборній кампанії в «Зорі». Крім мене, їх ніхто не знав, то ж був змушений підтверджувати зізнання Івана:

«...Прежде всего я еще раз хочу сказать, что «Лист творчої молоді м. Дніпропетровська» написан не тільки самим мной, а он написан при непосредственном участии Скорыка Михаила»³².

А так як під час обшуків його в мене не виявили, то щодо його розповсюдження геть ні слова не мовив. Мені вдалося встояти на цьому. У матеріалах усіх восьми томів кримінальної справи немає жодного мого зізнання (жодного!) про причетність до розповсюдження «Листа» та інших самвидавівських матеріалів. Тим більше про його передачу за кордон, у чому УКДБ зі слів Сокульського підозрювало мене.

«Я считаю, что из тех организаций, куда я направлял в Днепрпетровске, оно за границу не попало. За границу я его не передавал, не пересылал. «Письмо» возможно было размножено в Киеве, было у Скорыка и я думаю, что оно из Киева каким-то образом попало за границу...»³³.

²⁹ Скорик М. Весна. Хроніка українського спротиву // Міфотворчість правди. – К.: Український пріоритет, 2012. – С. 218.

³⁰ Розумний Петро Павлович – мешканець Солонянського району Дніпропетровської обл.

³¹ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П – 24613, т. 1, арк. 81.

³² Там само, т. 2, арк. 101.

³³ Там само, т. 1, арк. 83.

Казав і кажу, що той закордонний канал невідомий мені й по сьогодні. Але що «Лист» із моєї подачі гуляв по моїх патріотичних київських друзях: у родині Олеся Бердника, доцента Матвія Шестопаля, політв'язнів Чередниченків – Віри Нечипорівни та Євгена Івановича, сценариста і журналіста Юрія Пархоменка, журналіста Миколи Шудрі, колег по Бориспільській районці, поетів Бориса Мамайсура, Івана Чукача, Дмитра Чередниченка, математика Віктора Філіповського, бориспільських художників Миколи Петлицького та Станіслава Зоца, викладача університету Романа Іванченка. Ці прізвища залишилися невідомими слідству й цих імен у протоколах не знайдете. Так із підозрюваного я став свідком.

Згодом на допитах я переконався, що Сокульський добросовісно й щиро каюся у всіх звинуваченнях по виготовленню та розповсюдженню матеріалів, які «ганьблять радянський і суспільний лад», визнавав себе винним.

«Тоді вони зупинилися, перепитали всі ці пункти, які я мав би підтвердити чи заперечити. Я заперечив усі пункти, за якими Іван підтвердив наші взаємини як такі, що були для них ворожими, для слідства потрібними...»³⁴.

Я його не засуджую, то був його вибір, вибір за ґратами слідчого ізолятора. Та й два агенти в камері СІЗО, як стверджував Живодер-Дружинін, стимулювали до такого вибору. Я вже писав у «Весні»³⁵ й тепер повторюся, що Іван через такий вибір усіх дніпропетровських патріотів повів за собою до кабінетів слідчих держбезпеки: Миколу Кульчинського, Віктора Савченка, Олександра Кузьменка, Марію Кузьменко, Петра Розумного, Петра Картузенка, Сергія Мандебуру.

Страшно було вже після суду. Іванові Сокульському – 4 роки і 6 місяців позбавлення волі у виправно-трудовій колонії суворого режиму без заслання за перекваліфікованою статтею 62 ч.1 КК УРСР. Миколі Кульчинському – 2 роки і 6 місяців позбавлення волі у виправно-трудовій колонії загального режиму і Віктору Савченку – 2 роки позбавлення волі умовно з іспитовим строком 3 роки за ст. 187-1 КК УРСР. За що такі

терміни ув'язнення? За український патріотизм і правду українського життя в Дніпропетровську адресовану можновладцям України?

Через десятиліття, вже в незалежній Україні, вдалося ознайомитися з цією постановою старшого слідчого УКДБ Соломіна від 10 грудня 1969 р.:

«Выделить материалы о преступной деятельности СКОРЫКА Михаила Тихоновича из материалов уголовного дела № 57 и направить их в УКГБ при СМ УССР по Киевской области для дополнительной проверки. На следствии СОКУЛЬСКИЙ показал, что в составлении первоначального текста выше указанного документа принимал участие СКОРЫК Михаил Тихонович. Допрошенный в качестве свидетеля, СКОРЫК показания СОКУЛЬСКОГО ПОДТВЕРДИЛ (так у оригіналі документа виділено прописними. – Авт.) Однако в процессе следствия других данных, изобличающих СКОРЫКА в его преступной деятельности не добыто, а имеющиеся материалы в уголовном деле нуждаются в проверке...»³⁶.

Перечитуючи сторінки протоколів мого допиту, власноручно писані пояснення, все ж впадає в око гіркий моральний надлом і бажання уникнути кримінальної відповідальності, котрею «припірав» до стінки слідчий Шконда, озадачуючи та залякуючи.

«Я осуждаю себя за недостойное поведение в редакции «Зорі», когда я положил партийный билет на стол президиума партсобрания, чем глупо, по-детски «отстаивал» свое понимание «Собора» О. Гончара и свою непричастность к организации, как мне говорили «подпольного кружка...»³⁷.

Або:

«Никаких материалов и документов, порочающих советский общественный и государственный строй я Сокульскому ни в Днепропетровске, ни в Киеве не передавал...»³⁸.

Йшлося про «Репортаж із заповідника імені Берія» В. Мороза, лист до журналу «Перець» І. Світличного, публіцистичну статтю «Современное состояние советской экономики»... І далі:

³⁴ Розумний Петро. Інтерв'ю на сайті Харківської правозахисної групи. Режим доступу <http://archive.khpg.org> (Музей дисидентського руху), записане Овсієнком В.В.

³⁵ Скорик М. Весна. Хроніка українського спротиву. Український пріоритет. – К., 2012. – С. 219.

³⁶ ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П – 24613, т. 7, арк. 227-228.

³⁷ Там само, т. 4, арк. 9.

³⁸ Там само, арк. 15.

«Тот первоначальный текст «Листа», который вручил мне Сокульский, после исправлений я вместе со своим черновиком отдал тому же Сокульскому. Никому не показывал, даже, более того, никому не рассказывал...»³⁹.

У добу Незалежності ми звикли говорити тільки про табори, в'язниці та психлікарні, як про знаряддя боротьби з інакомисленням, як про засіб психологічного тиску на маси, як засіб перевиховання: насадження психології страху і поведінки мовчання та «одностайного схвалення».

Але була й інша частина, яку ми сприймаємо по-різному.

«Перевиховання остракізмом, коли на тебе чіпляють ярлик націоналіста, людини «позорящей звание советского человека, студента, преподавателя» і пускають у білий світ без права на власну професію, без змоги вільно заробляти на прожиття, без права годувати родину улюбленою працею... М. Скорик не підкреслює своєї незламності. Навпаки, він документально свідчить, що змушений був «каятися»⁴⁰, що це каяття видавили з нього правовірні працівники спецслужб, а потім заплановані громадські акції остракізму...»⁴¹ – писав у рецензії на книжку «Зима» доктор філологічних наук, професор Роман Іванченко, колишній викладач факультету журналістики КДУ ім. Т. Шевченка.

Інформація дезінформацією

Читаючи нині писання про появу «Листа» і той кадебістський розгул навколо нього, мимоволі з подивом гортаєш стоси інформації про тих, хто мужньо боровся з комуністичним режи-

мом. Це зараз у своїх спогадах вони такі хоробрі одчайдухи, правозахисники й дисиденти, опозиційні діячі Дніпропетровщини. Боже ж ти мій, яке славолюбство! На суді, за протоколом свого виступу, я визнавав себе співавтором і згадував Івана Сокульського, який казав:

«...В Днепрпетровске у видных, известных людей нет дружбы, что они, боягузы, попрятались под кровати и дрожат...»⁴².

Дивно, але триває й досі якась історично-літературна хвиля невизначеності щодо авторства «Листа». Поважний науковець, київський професор отець Ю. Мицик переконує читачів, що він «писаний насамперед Іваном Сокульським»⁴³. Якось загадково звучить: насамперед. Для місцевих «аналітиків» історії в професорських мантиях Дніпропетровського держуніверситету дещо інша версія: «Автором «Листа» був І. Сокульський, допомагали йому В. Савченко і М. Скорик»⁴⁴. В двотомному виданні «Реабілітовані історією. Дніпропетровська область» кандидат історичних наук Р. Терещенко збільшує авторський колектив: «І. Сокульський, В. Заремба, М. Скорик, В. Савченко створили документ, який став криком душі небайдужих – «Лист творчої молоді Дніпропетровська...»⁴⁵. Журналістка Т. Колядинська «уточнює» науковців, що було три підписанти: Сокульський, Кульчинський, Савченко⁴⁶. А голова Дніпропетровської організації Спілки письменників України, лауреат обласної премії ім. І. Сокульського пані Л. Степовичка, захоплено інформує: «...Саме Іван – один за всіх! – узяв на допитах КДБ усю «провину» й відповідальність на себе і сам пішов у табори...»⁴⁷.

³⁹ Там само, арк. 16.

⁴⁰ Скорик М. Зима. Відкритий лист самому собі «Є тільки одна правда». // Прапор юності. – 3 лютого 1972 р. // Правда Ярославичів. – К., 2000. – С. 123-127.

⁴¹ Іванченко Р. Сповідь «націоналіста». Рецензія на книжку М. Скорика «Зима» // Голос України. – № 106. 2001. – 16 червня.

⁴² ГДА СБУ (м. Дніпро), спр. П – 24613, т. 8, арк. 178 зв.

⁴³ Мицик Ю. «Собор» і навколо собору // Кур'єр Кривбасу. – 1998. – № 104. – С. 109.

⁴⁴ Бородін Є., Іваненко В., Недосекіна Т. Історія рідного краю. Дніпропетровщина. Підручник для 11 класу. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 12.

⁴⁵ Терещенко Рем. Реабілітовані історією. Дніпропетровська область Книга перша. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 699.

⁴⁶ Колядинська Т. Він безнадійно хворий Україною // Голос України. – № 127. – 2010. – 12-13 липня.

⁴⁷ Степовичка Л. Мед із каменю, або Друге пришествя Івана Сокульського. – Літературна Дніпропетровщина. – № 110. – 2011. – 20 червня.

Ще. На претензійному сайті «Літературна Дніпропетровщина» вже 2011 року можна прочитати: «Серпень 1968. Невеликий гурт українських інтелігентів, до якого входили І. Сокульський та В. Заремба, пише «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська». Не мовчать і письменники. Наприклад, учасник судового процесу, літератор-фантаст В. Савченко: «...Оце Вам розказав, як писався той «Лист», що написав його Іван...»⁴⁸. А в іншій розповіді скромно наголошує: «Мені ж таки випало стати редактором, а відтак і першим читачем «Листа»...»⁴⁹. Дніпропетровець, колега Савченка по перу, В. Старченко запевняє: «Три автори «Листа» – Іван Сокульський, Микола Кульчицький та Віктор Савченко...»⁵⁰.

Криворізький часопис «Промінь Просвіти» міського об'єднання товариства «Просвіта» в некролозі зазначає, що письменник В. Заремба «створив відомий маніфест «Лист творчої молоді»⁵¹. Київські дослідники дисидентства та

самвидаву О. Обертас⁵² і В. Кіпіані⁵³ також помилково стверджують, що «Лист» підписала рекордна кількість людей – до 300 осіб. А вже відомо, що він – анонімний! Про це можна довідатися з Вікіпедії, де є його повний варіант.

Мушу нагадати для всіх, хто писав чи писатиме про «Листа», звернути увагу на статтю «Маска і обличчя наклепників», опубліковану Ф. Цукановим, (заступником редактора газети «Зоря», котрий висвітлював судові засідання), через кілька днів після завершення процесу в Дніпропетровському обласному суді:

«Як далеко зайшли Сокульський та його духовно кволі одностудії на поприщі наклепів, можна судити по так званому «Листу творчої молоді м. Дніпропетровська», сфабрикованому Сокульським та журналістом Скориком...»⁵⁴

Ось така документальна історія з ювілеєм і авторством «Листа творчої молоді м. Дніпропетровська». Справді, історію змінити не можливо, треба мати відвагу знати правду.

⁴⁸ Овсієнко В. Інтерв'ю. Сайт Харківської правозахисної групи. Режим доступу – archive.khpg.org. – 2008.

⁴⁹ Реабілітовані історією. Дніпропетровська область. Книга перша. – Дніпропетровськ, 2009. – С. 287.

⁵⁰ Старченко Віталій. Газета Вільна думка. – 1992. – № 11-13.

⁵¹ Промінь Просвіти. – 2010. – Листопад-Грудень.

⁵² Обертас О. Український самвидав. – К: Смолоскип, 2010.

⁵³ Кіпіані Вахтанг. Сам пишу, сам цензурую, сам видаю, сам поширюю і сам відсиджую за це // сайт Українська правда. – 2011. – 11 липня.

⁵⁴ Цуканов Ф. Маска і обличчя наклепників // Зоря. – 1970. № 26. – 8 лютого. – С. 3.